

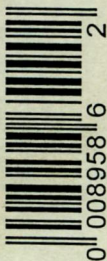
PK-2
X-210-ШІІ
578975

Вид. в ч/з 4

ІНСТИТУТ ШЕВЧЕНКА
578975

ХАРКІВСЬКА
ШКОЛА
РОМАНТИКІВ

V.I. KARAZINE KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

1

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ЦІНА 2 КРБ. 25 КОП (Р)

ПАПКА 25 КОП.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ

ЗДЕШНЕГО

Rep. of in ...

RECEIVED 50 NOV

[illegible]

(+)

117

Ham e. g. 10
21 7

X-210-ш

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА РОМАНТИКІВ

ТОМ ПЕРШИЙ

ВСТУПНІ СТАТТІ, РЕДАКЦІЯ
І ПРИМІТКИ А. ШАМРАЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930

86

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літописі
Укр. Друку“, „Картковому ре-
пертуарі“ та інших покажчиках
Української Книжкової Палати

Укрголовайт № 1106, 15/III 1929.
Замовлення № 1537. Тираж 5.000.
А₀ - 17³/₄ арк.

ВІД УПОРЯДЧИКА

Немає сумніву в тому, що публікування творів цілого покоління поетів, в наші часи уже призабутих, має безперечне значіння і для істориків літератури і для широкого читача, поскільки ці твори зберігають силу хоч в деякій мірі впливати на нього. Готуючи до друку твори харківських романтиків 30-х — 40-х років — Шпигоцького, Боровиковського, Костомарова, Метлинського і інших, ми й гадаємо заповнити певну прогалину в історіях літератури і в ерудиції літературній читача. Треба сказати, що твори цих забутих уже письменників, крім Костомарова і Метлинського (вид. „Руської письменности“, що до речі його важко вже здобути), не то що видавалися, але не робилося спроб навіть зібрати і розшукати розпорошений по старих часописах російських їхній літературний матеріал. В нашому виданні твори їх за хронологічним порядком мають скласти чотири томи. До першого увійдуть твори І. Срезневського, Л. Боровиковського і О. Шпигоцького, до другого — Метлинського, до третього — Костомарова, до четвертого — Корсуна, Петренка і С. Писаревського. Крім того, хоч і окремим виданням, але ж у цьому плані „Харківських романтиків“ вийдуть три томи поезій Я. Щоголева. Таким чином, літературна школа 30-х — 40-х років представлена буде досить повно, але звичайно не вичерпливо. Не ставлячи в цьому передньому слові завдання детально з'ясовувати зміни й еволюцію романтичної школи (про це буде докладно сказано в розвідках до кожного тому), проте мсжемо відзначити, що осередками, навколо яких формуються групування романтиків, будуть для нас харківські альманахи, в яких вміщувалась продукція поетів тих часів. Таким чином „Український альманах“ (1831-го року) був тою організаційною формою, що з'єднав коло себе найстаршу генерацію харківських романтиків (Шпигоцький, Срезневський, Боровиковський), альманахи „Сніп“, „Молодик“ і нарешті „Южно-русский Сборник“ кінець 30 і 40 років об'єднують середню генерацію (Метлинський, Костомаров) і нарешті наймолодшу

(Петренко, Корсун, Я. Щоголев). Уже це дає виправдання такому саме розміщенню матеріялу по томах.

Ставлячи своїм завданням подати з одного боку характерні зразки романтичного стилю на початку XIX-го століття і з другого — маючи на увазі читабельність публікованого матеріялу, подаємо в цих збірках насамперед поетичні твори українською мовою, по спроможності повно, і вибір віршів російських. Хоч далеко не все надбання наших поетів, не позначене романтичними рисами, являється справді малоцінним і нечитабельним матеріялом, зосібна це сказати треба про байки Боровиковського, які передруковувалися аж два рази, але ж доводиться рахуватися з наперед означеною метою даного видання. Воно повинно представити типові зразки *романтичної поезії*. Щодо самих матеріалів, то вміщуємо тут не тільки твори вже опубліковані, але й не видруковані до цього часу, що їх пощастило розшукати в рукописних відділах Російської Академії Наук, Пушкінського будинку, Публічної бібліотеки. За можливість користуватися цими матеріялами при цій нагоді редактор складає свою щиру подяку співробітникам цих установ.

А. Шамрай

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА РОМАНТИКІВ

(Передні уваги)

Ставлячи своїм завданням в окремих статтях подати портрети представників романтичної до-Шевченківської літератури і висвітлити окремі характерні явища літературного і громадського побуту 30 — 40 років, мушу спинитися, бодай в загальних рисах, над питаннями принципового характеру. В чому полягає специфічна складність такої теми і її спеціальні завдання? Перш за все — в повній нерозробленості фактичній цього періоду української літератури, і друге — у великій плутанині, що існує в наших історико-літературних поняттях. Не можна сказати, щоб імена Срезневського, Метлинського, Костомарова, Петренка та інших не були відомі в наших літературних традиціях. Ще в старих підручниках історії української літератури (Петров, Дашкевич, Огоновський) находимо характеристики їхньої творчості, спроби зв'язати їхню літературну діяльність з поезіями молодого Шевченка і т. ін., нарешті спроби висвітлити їх біографії на підставі матеріалу відомого, так що і зараз ми в деякій мірі можемо посила-тися на них. Правда, не всі діячі того часу були відомі нашим історикам літератури — діяльність О. Шпигоцького, Л. Боровиковського - поета були для них порожнім звуком, алеж кінець - кінцем старим історикам літератури доводилось рахуватися з наявністю фактичного матеріалу, просто не мали вони можливості використувати в свій час рукописні фонди. Алеж переважно мали ми занадто схематичні портрети поетів-харків'ян, без детальної і поглибленої характеристики, як засобів їх письма, так і того цілого літературного руху, що його вони репрезентували. Велична постать Шевченка ніби потьмарила роботу його попередників. В сприйнятті ближчого до того часу покоління критиків до-Шевченківська література характеризується трьома славними іменами — Артемовського-Гулака, Котляревського і Квітки-Основ'яненка. Вивчаючи джерела Шевченківської поезії, зверталися до російської і польської літератури, і найменше цікавилися літературною діяльністю його українських попередників. Знаменний

факт, що найбільше свідчить про необізнаність з українською літературою 30-х — 40-х років.

Характеристики окремих поетів цього часу в старих підручниках звичайно не поширювалися до сумарного огляду творчості цілого літературного покоління 30-х — 40-х років. (Визрівання нових поглядів на українське письменство і його завдання, шукання нових форм літературних, як воно виявилось в літературній практиці і в статтях критичних, організація журналістики — словом те, що ми звемо літературним життям в широкому значінні, процесом в його активних, характерніших виявах, що становить так би мовити *faculté maitresse* того чи другого літературного покоління, — таких питань до цього часу навіть не ставили. Звичайно, основна тенденція, під знаком якої йшло формування смаків молодого покоління — захоплення фольклором, великий вплив народньої пісні на стиль наших поетів 30-х — 40-х років була одзначена уже давно (Піпін, Петров, Дашкевич, Огоновський і інші), але яке місце посідала в їх творчості народня пісня, як захоплення пісенним матеріалом впливало не тільки на стиль, але й на психоідеологію наших перших романтиків, відповіді якоїсь задовільної в старих працях ми не находимо.

Те саме треба сказати і про інше, не менш важливе, питання для висвітлення початків нашого романтизму, як модифікувалися в поглядах наших романтиків доктрини нової літературної школи, піднесені на Заході, і які причини тих своєрідних особливостей що ними позначаються фази нашого романтизму поруч з літературами іншими.

Нарешті еволюція українського романтизму, від творчості перших харківських романтиків до Шевченка і потім пізніші його шляхи в 60-х і 70-х роках. Словом, перед дослідниками непочате поле для роботи, і роботи не одного року.

Почати хоч би з нібито безсумнісного питання про час зародження нашого романтизму — і ми потрапляємо на низку суперечностей, що їх находимо у відомих уже спробах періодизації української літератури, суперечностей, які важко між собою погодити. Дискусія про хронологічну канву, за якою відбувалася зміна літературних шкіл в українському письменстві, почалася з появи книжки Дашкевича „Отзвѣ о сочинении Г. Петрова „Очерки новой украинской литературы XIX-го столетия“. Петров, як відомо, узявши вже усталену в російській літературі схему зміни шкіл, псевдокласичної, сентиментальної, романтичної і т. ін., спробував застосувати цю схему до характерних проявів українського літературного процесу, дещо деталізувавши її відповідно до своєрідності української літератури, як, напр., „період національної літератури“, до якого він відносив творчість Шевченка, Костомарова, Куліша, односячи зародження романтичних смаків до 30-х років XIX-го століття. Проти такої схеми і повстав Дашкевич, заперечуючи доцільність і об'єктивність такого поділу і головне під-

кресляючи своєрідні прикмети української літератури, що не можуть, на його думку, вкластися в усталені схеми періодизації інших літератур. Для нас важливо власне в його аргументації посилення на захоплення „народністю“, щобто на захоплення фольклором, що було, як відомо, дуже типове для певної стадії романтизму. На його думку, ці симпатії до фольклору в українському письменстві виявилися на самому початку XIX - го століття. Не знаходить він у творчості наших перших письменників ні впливу літературного класицизму, ні сентименталізму, навпаки — „исходным пунктом в развитии украинской литературы была любовь к своей народности, естественная, а не привнесенная извне, потребность самовыражения на родном языке, привязанность к родному слову. Эти двигательные начала постепенно усиливались по мере развития самопознания и самосознания“. (Ст. 103). І далі „любовь к своей народности, выразившаяся у Метлинского и у других поэтов, была главной двигательной силой новейшей украинской литературы, как и многих других литератур XIX - го века“. (Ст. 105). З цього погляду Дашкевич не бачить істотної різниці між творчістю Котляревського, Артемовського - Гулака і пізнішими українськими поетами — основні риси гумору і деякого сентименталізму, „вытекающего из сущности народного характера“ — однаково можна побачити в тій чи іншій мірі і в творчості письменників пізніших. Словом — „Карамзин, Озеров, Жуковский подражали французам и немцам, а в украинских произведениях Котляревского и Гулака - Артемовского сразу водворился реализм и живая народная речь“. (Ст. 88). Якою б не здавалася довільною тенденція автономізувати українське письменство від загального європейського руху, але в ній виявляються певні принципи, до яких треба приглянутися пильніше, перш ніж заперечувати їх. В широкому і докладному описові літературного процесу на Україні в першій половині XIX - го століття дає себе пізнати намагання автора довести, що попередній до романтичного періоду етап в українському письменстві був часом ще не усвідомленого як слід потягу до народної творчості, що потім у праці романтиків знайшов „свое идеологическое выражение“. Не важко помітити, що в розвиткові історико - літературної думки на Україні в XIX - му столітті погляди, висловлені Дашкевичем, повторювалися і деталізувалися, витіснивши схему Петрова, найшовши своє докладне обґрунтування у відомій книзі С. Єфремова „Історія українського письменства“, що появилася вже на початку XX - го століття. На думку Єфремова, українські письменники починають з живого вивчення народу, його повір'їв, легенд і т. ін. і кінець - кінцем як би не була малоподібна „Енеїда“ Котляревського до того, що ми звичайно уживаємо романтичною поемою, проте імпульси, що змусили автора взятися за перо, ті самі, що водили і рукою романтиків — захоплення народністю, національна свідомість і т. ін.

З 1924-го року з'являється книжка М. Зерова „Нове українське письменство“, в якій автор спробував відновити схему Петрова, тільки змодернізувавши її і давши докладніше обґрунтування певним періодам нового українського письменства. М. Зеров встановлює ті ж основні стилі в розвитку нової літератури, не вдаючись в деталізацію їх, як це зробив, не зовсім влучно, М. Петров. Перша половина XIX-го століття в українському письменстві репрезентується, за М. Зеровим, двома стилями — 1) доба клясичних пережитків та сентименталізму (перші 30 років XIX ст.), 2) доба романтичних поглядів і форм (з кінця 20-х років до кінця 60-х). Ця схема найшла загальне визначення і популяризується тепер часто в історико-літературних розвідках (див., напр., „Українські Пропілеї“ під ред. І. Айзенштока). Власне лише в рецензії акад. С. Єфремова на цю працю находимо принципове розходження, заперечування тенденції „зробити українське письменство початку XIX століття лиш провінційальною паростю літератури російської“.

Не будемо входити в розгляд доцільности цих схем періодизації українського письменства, згадавши про них побіжно у зв'язку з поставленим питанням про початки романтизму. Визнаючи рацію і за Петровим, і за Зеровим в їх спробах диференціювати явища нового українського письменства і зв'язати його з розвитком письменства світового, не можемо однак цілком зігнорувати і поглядів, висловлених, скажемо сумарно, і народниками. Справа, звичайно, не тільки в тому, що, як каже І. Айзеншток, народникам за всяку ціну хотілося ізолювати українське письменство від російського і довести за всяку ціну, що воно виникло „з глибини духу народнього“, а в тих історично-незаперечних фактах, які, не порушуючи схеми, запропонованої хоча б М. Зеровим, вносять деякі корективи до неї, зумовлені особливістю історико-літературного процесу на Україні. Нам здається принаймні, що тенденція народників стерти різницю між діяльністю Котляревського і його ближчих наступників з молодшими представниками дошевченківської літератури має одну рацію — саме хронологічну поплутаність в змінах літературних жанрів на початку XIX століття. Погоджуючись без застереження з тим, що зародження романтичних смаків припадає у нас на 30-ті роки, як думає Петров, чи на кінець 20-х, як гадає Зеров, — все ж мусимо дати деякі потрібні пояснення.

Не будемо зараз спинятися на визначеннях романтизму, дуже складних, суперечливих, багато бо фактів ідеологічного, літературного порядку зв'язується з романтизмом, але немає сумніву, що доба так званого раннього романтизму в світових традиціях відзначається саме великою зацікавленістю фольклором, спробами стилізації народньої пісні, популяризацією пісенних тем і т. ін.

Досить навести кілька прикладів з літературної продукції на початку XIX століття, щоб побачити, що ця цікавість до народ-

ньої творчості пробуджується значно раніше. У 1819 році виходить етнографічна збірка Цертелева, у 1825 році „За Німан іду“ С. Писаревського, у 1827-му збірник Максимовича, в 1828-му низка віршів Боровиковського, Шпигоцького й інших, і тільки в 1834—перший том „Малороссийских повестей“ Квітки, представника старшого покоління. Краса і художність народньої пісні, як зразок для наслідування, як матеріал не тільки для пародії—була заманіфестована ще на початку століття. В передмові Цертелева до збірника дум відчуваємо вже це: „Вообще же в песнях малороссийских все просто и благородно... Прекрасные Осиановы описания бури едва ли заключают в себе более живости и верности... Малороссийская поэзия чувствами исполнена. Вообще проглядывает в оной тихое уныние, повсюду сопутствующее поэту... Сочинитель, конечно, не имел никакого понятия о правилах поэзии; не знал ни Горация, ни Буало, ни Батте, ни Ешенбурга—но природа, щедрая к любимцам своим, внушила ему сии счастливые выражения...“

Так само пісні, як художньо-естетичний факт, хоч і неспіливо, але ж використовуються представниками так званої травестійної школи „Наталка-Полтавка“, „Москаль-Чарівник“ Котляревського, твори Білецького-Носенка та інших. Не виходячи в цілому за межі засвоєних смаків і традицій літературних, вони, може мимоволі, відбивали, хоч і неспіливо, „дух часу“, могутній потяг до народньої творчості в її „сокровеннейших глубинах“. Не випадково й те, що творчість наших попередників романтизму позначається у якійсь мірі рисами синкретизму—Котляревський пише поруч „Енеїди“ і „Наталку-Полтавку“, Білецький-Носенко, письменник продуктивніший, хоч і безталанніший за Котляревського, пише „баллади на малороссийском языке—числом 15“, пробує своїх сил в романсі „Я згадую тебе, ти на умі одна“ і перекладає російською мовою Шіллера; нарешті, Гулак-Артемовський пробує перекласти баладу Гете „Рыбалка“, намагаючись зберегти серйозний тон, такий неподібний до його маніри в „Гараськових одах“. Цих тенденцій, хоч як би вони неспіливо виявлялись і яке б скромне місце поруч жанрів, навіяних літературою XVIII століття, не посідали, замовчувати однак не доводиться.

Не менш цікавими для розв'язання проблеми про зміну літер. стилів є для нас оцінки і ставлення молодого покоління до роботи своїх попередників. В той час, як у російській літературі кипіли завзяті бої поміж класиками і романтиками (полеміка між „Вестником Европы“ і „Московским Вестником“ та „Московским Телеграфом“), як піддавалися жорстокій критиці доктрини нової літературної школи, в цей час на Україні між „батьками і дітьми“ панує зворушлива згода. Не тільки там не підноситься рука в дітей на батьків, а, навпаки, в своїх полемічних виступах за суверенітет української літератури проти російської критики вони

раз-у-раз, як безсумнівний довід її буття, її оригінальності, підносять твори своїх попередників. І Срезневський в листі до Снегірьова, обстоюючи тезу, що українська мова не „наречие, а язык“ і має право на своє власне існування, на довід своєї думки посилається якраз на твори своїх попередників. „И почему же глубокомысленный Сковорода, простодушный Котляревский, богатый фантазией Артемовский, всегда игривый, всегда увлекательный Основ'яненко и еще несколько других, польстивших обещаниями и надеждой выждать от них что-нибудь достойное Украины — почему должны они остаться одни в доселе дикой пустыне украинской литературы“. В іншому листі він признається, що Артемовський-Гулак був його учителем-„наставником“, що розбудив у нього любов до всього українського і охоту працювати на полі української літератури.

Нарешті становище серед молодого покоління Квітки, що виступив із своїми українськими оповіданнями на схилі свого віку і хронологічно пізніш, ніж перша фаланга представників романтизму (Боровиковський, Шпигоцький, Срезневський) — так само цікаво змальовує взаємини між двома поколіннями української інтелігенції. Організований виступ молодих поетів в „Украинском альманахе“ 1831-го року, перші випуски „Запорожской Старины“ Срезневського 1833-го року, жваві мовні суперечки, на яких зосередило увагу молоде покоління, поширюючи межі української літератури, утворило атмосферу живого літературного руху, що безперечно вплинула у якійсь мірі і на напрямки літературної роботи Квітки. У якій мірі — не ставимо цього питання, але знаменне те, що вихід у світ „Малороссийских повестей“ збігається в часі з першими спробами молодого покоління від одиноких аматорських „вилазок“ перейти до організованих об'єднаних виступів. У спогадах Корсуна про Костомарова, в листах Квітки до Краєвського виразно виявляється органічна сконтактованість виступу Квітки з роботою молодого покоління. „Важливо для нас є те, що, виступивши в 30-х роках ХІХ століття з своїми першими повістями, літній харківський дворянин, недавно маршалок, — він став природним спільником харківської і нехарківської літературної молоді української, загально визнаним її шефом“. Варто приглянутися до того, як активно виступає він перед впливовими російськими приятелями в перших українських позвах до російської критики і читача, аргументуючи „реальність“ української справи результатами роботи молодого покоління. „О желании Вашем, — пише він до Краєвського, — поспорить с нами печатно я передал здешней ученой молодежи. Это надобно видеть, как все это словие закипит, забурлит, хватается за перья писать против „Отеч. Зап.“. Не знаю — напишут ли, но многие собираются... Дайте нашим юношам возмужать, опериться, т. е. познакомиться с пером, они докажут и утвердят, что великорос. язык есть только наре-

поглиблює і поширює надбання, що його виявила попередня фаланга романтиків. Низка альманахів — „Молодик“, „Южно-русский Сборник“, „Сніп“, видання окремих збірок творів Костомарова Метлинського і інші — свідчило про поширення нових тенденцій. Від несміливих спроб перекладної літератури молодші поети переходять все більше до оригінальної творчості, пробуючи своїх сил в складніших формах романтичної поезії, як, напр., трагедія Костомарова „Переяславська ніч“. Зв'язки з сусідніми літературами (польською і російською) поширюються спробами засвоїти мотиви й форми інших слов'янських літератур. Закордонна подорож Срезневського на початку 40-х років була першою спробою зав'язати тісніші стосунки між чеськими і українськими письменниками. В чеських збірниках відтоді зустрічаються щораз частіше твори харківських поетів в перекладах Челявського і з вельми прихильними коментаріями Ганки, в свою чергу Метлинський, Костомаров і інші перекладають твори чеських, словацьких і південно-слов'янських поетів. В цих зародках взаємного інтересу крилися не тільки можливості збагачення літератури української новими мотивами, але готувався ніби ґрунт для теоретичного обґрунтування проблеми „народности“ і „слов'янства“ — характерної в розвитку романтизму в слов'янських літературах. Слов'янофільські ідеї в листах і літературних виступах Метлинського і Костомарова зустрічаємо раз-у-раз. І разом з тим поглиблюються думки і про українську національність, як племено слов'янське. Алеж харківський період романтизму, перші ідеологічні виступи молодих письменників, ще не ставлять завдання розв'язати право української національності на вільне політичне існування, проблема, що поставлена була в діяльності Кирило-Методіївського братства. Критичні виступи Костомарова в „Молодикові“ тільки поглиблюють і „організують“, так би мовити, твердження про „Малороссию в словесном ее значении“. Законність і право існування української літератури в доброзичливому сусідстві з літературою російською, думка, що її висловлював не раз і старий Квітка, знаходить у його статтях тільки більш докладне обґрунтування. Алеж за межі цієї „культурної автономії“ наші поети не йдуть, в своїх віршах і листах недовзначно підкреслюючи лояльність до тодішнього державного режиму. Кілька віршів Боровиковського (з прославленням дінців, вірних діток царя руського), гімни Метлинського на честь „царству білого царя“, що „широко розіслалося“, і т. ін. безперечно говорять, що в політичних своїх симпатіях покоління романтиків харківського періоду формально мало чим різнилося від своїх попередників. Але така лояльність до тодішніх порядків в поколінні письменників, що далеко сильніше відчували і розуміли, ніж їх попередники, одмітність і історичну виправданість українського письменства, змушує нас пильніше приглянутися до питання

про так звану „національну свідомість“, як вона виявляється в творчості письменників цього часу. Для сучасних істориків літератури, як Зеров, наприклад, поєднання українських симпатій з ідеологією російського патріота пояснюється в той спосіб, що письменники дивилися на свою літературну працю як на розвагу, не надавали їй серйозного значіння і тому любісінько погоджували ці нібито діаметрально протилежні речі, не зазнаючи трагедії „двоєдушія“. Якщо можна визнати такі твердження слухними щодо Котляревського, Гулака-Артемовського, то ледве чи так легко з'ясувати собі справу з ідеологією наших романтиків. З одного боку, не доводиться закидати їм легковажного чи несерйозного ставлення до завдань української літератури, але так само не можна заперечувати і того, що поруч з цим уживається у них і загальноросійський патріотизм. Мало того, не тільки визнання, але й виразне підкреслення формули — „білий цар і слов'янство“, хоча б у того ж Метлинського свідчить не так за легковажне ставлення до завдань української літератури, як появляє риси певної, може й неусвідомленої як слід ідеологічної програми. Ніякого протиріччя тут по суті немає, коли скажемо, що платформа ця вкладалася в формулу — „Україна, як складова частина слов'янського світу під егідою білого царя“. „Малороссия в ее словесном значении“ була не то що недодуманою до кінця формулою, а виникла із системи поглядів, що ширилися межі московськими і почасти західними слов'янофілами того часу. Патетичне запитання Пушкіна „Славянские ль ручьи сольются в русском море“ найшло в публіцистичній і літературній роботі Аксакових, Погодіна, Хомякова і інших своє поглиблення й деталізацію. Консервативні по суті представники дворянської інтелігенції, вони підносили формулу „цар і слов'янство“, як гасло майбутньої Росії, як щось нове, що має відновити громадські відносини у всьому слов'янському світі. Не кар'єрні, мабуть, міркування спонукували їх до такого палкого патріотизму, бо ця формула ледве чи мала відношення до тодішнього петербурзького уряду. Цар у понятті слов'янофілів був ніби символом, що повинен об'єднати увесь слов'янський світ. Це царелюбство, так би мовити, „ідейне“ і теоретичне, і про нього можна сказати те, що говорив у свій час І. І. Панаєв про патріотизм Белінського в певній фазі його ідеологічного розвитку.

„В начале и половине 40-х годов мало обращали внимания на русскую литературу, существование ее едва замечали. Правитель-ство не только не чувствовало необходимости в пособии литературы, но оно одну мысль об этом сочло бы до крайности дерзкою. Если бы оно узнало, что самовластие его осмеливаются укрывать на каких-то философских формулах, оно наверное бы зажало рот своим непрошеным защитникам. Силу свою оно основывало на миллионах штыков, а не на философских бреднях.

Считается в это время архимонархическим публицистом не было никакой выгоды, и те, которые заподозривали Белинского в лести и в подкупе, обнаруживали только свою смешную наивность и непонимание дела. Статьи Белинского о „Бородинской годовщине“ прошли совершенно незамеченными правительством, а если бы они и были замечены, то нет никакого сомнения, что Белинскому было бы сделано внушение не вмешиваться в дела, не касающиеся литературы“.

Треба сказати, що і на доктрини московських слов'янофілів уряд дивиться підозріло, відомі факти, коли цензурному комітетові давались інструкції особливо пильно приглядатися до писань цих патріотів, особливо в частині про об'єднання слов'янства в одну сім'ю. З погляду урядового слов'янські ідеї були явищем небажаним з огляду на „сохранение дружественных отношений с соседними державами“ і зокрема з Австро-Угорщиною. В свою чергу і московська інтелігенція, не зважаючи на свій патріотизм, стояла в опозиції до петербурзького уряду і до Петербургу, як до чогось понімеченого, ворожого „слов'янському духові“. Як відомо, представники чеського відродження до часів польського повстання 1831 року сходились з московськими слов'янофілами на цій формулі; находили спільний ґрунт у цих поглядах і українські поети 30-х — 40-х років. Тому то, не зважаючи на явно консервативну ідеологію, московські слов'янофіли далеко уважніше і лояльніше ставилися до розвитку української літератури, ніж поступові западники, — розглядаючи її, як письменство одного з слов'янських народів, що є складовою частиною майбутньої слов'янської держави.

Тому то з такою охотою і прихильністю вміщувано твори українських поетів на шпальтах таких журналів московських, як „Маяк“, „Москвитянин“, відзначувано з великою симпатією новинки української літератури й т. ін. Дружні, а іноді й приятельські взаємини Квітки, Срезневського, Костомарова, Бодянского — з одного боку і Погодіна, Снегірьова, Даля й інших — з другого, були виявом порозуміння на ґрунті спільності інтересів.

Отже, слов'янофільська доктрина в московській, переважно, редакції була спочатку тою платформою, на якій порозумівались межі собою представники романтичної літератури й інших слов'янських національностей, в тому числі й українські поети 30-х — 40-х років.

Виразний нахил до ідеологічних концепцій, що виявився в роботі другого покоління романтиків, позначився безпосередньо і на літературній творчості і, особливо, в творах на історичні теми. Для Костомарова, наприклад, минуле України не екзотика, не матеріал для балад і легенд, як це ми бачимо у Боровиківського, а живі літописи, з яких поет намагається зрозуміти „дух“ епохи.

З 1843-го року, часу переїзду Костомарова з Харкова, центром літературним стає Київ, де гуртуються навкруг Шевченка, Костомарова, Куліша нові покоління інтелігенції, що в діяльності Кирило-Методіївського братства ніби ревізували доктрину слов'янофільства і разом з тим наново поставили національну проблему. В літературній роботі, починаючи, услід за харківською традицією, захопленням пісенним і взагалі фольклорним матеріалом, чільні проводирі українського літературного руху — Куліш і Шевченко — переходять до тем ідеологічних, до громадської лірики. Кирило-Методіївське братство припиняє свою діяльність, алеж натомість у 60-х роках літературне життя розвивається в Петербурзі навкруг „Основи“.

Харківська місцева літературна традиція не завмирає і, що характерно, в творчості деяких своїх представників зберігає місцеві особливості, не піддаючись впливу Шевченка і його ближчих наступників. Ще в часи розвитку літературної діяльності Метлинського і Костомарова в харківських обставинах в альманасі „Сніп“ виступає третє хронологічно покоління романтиків — О. Корсун, М. Петренко, а в альманасі „Молодик“ — Я. Щоголев. Перший із них нічого нового не додає до зробленого уже харківськими його попередниками, популяризуючи форми ранньої романтики — баладу, народне повір'я і т. ін., і не визначаючись літературним талантом. Що ж до другого, то невеличка його літературна продукція цікава для нас тим, що він чи не перший з харківських поетів перейшов від баладних і пісенних форм до рефлексивної, психологічної лірики, що так розвинулась у романтичних традиціях інших літератур у зв'язку з Байронівською традицією. Таким чином, Петренко ніби виявляє нову фазу в розвитку української романтики, перейшовши від епічних народніх форм до романсу, елегії, медитації і т. ін. З таких же спроб почав і Щоголев в 40-х роках, алеж перервавши свою діяльність на яких два десятки років, він виступав уже як поет-епігон. В той час як українська лірика в 70-х роках кохалась слідом за поезіями Шевченка в громадській ліриці, він послідовно плекає старі форми романтичні — баладу, легенду, ідилію, що має формальну подібність до перед-шевченківської літератури. Алеж, не зважаючи на такий явний консерватизм, його літературна діяльність зберігає певне значіння, як діяльність талановитого епігона. Він удосконалює і поглиблює формально жанри, що виникли вже на початку 30-х років, доводить їх до художньої майстерності, якої не знали попередні поети. Разом з тим він мимоволі відбиває і нові тенденції, що ними позначилася лірика 70-х — 80-х років.

В таких, приблизно, формах уявляється нам розвиток харківської школи романтиків на протязі якихось 40 років. Звичайно, діяльність їх не замикалась в етнографічних межах Харківщини,

певні жанри й літературні уподобання, що ними характеризується харківська школа, находили відгук і в творчості інших поетів, не-харків'ян — Гребінки, Афанасьєва-Чужбинського, Забіли й інших, що своїми творами відбивають ту чи іншу фазу в розвиткові харківської школи. Виправданням такої локалізації харківських письменників може бути все ж таки те міркування, що Харків був літературним центром 20-х — 40-х років, що письменники інші відчували органічну спорідненість з харківськими традиціями і брали їх за взір для своєї творчости, а не навпаки.

Додамо, нарешті, що загальні твердження, висловлені схематично в цій передмові, найдуть своє поглиблення в окремих спеціальних статтях, присвячених тим чи іншим питанням з історії харківської романтики.

ДО ПОЧАТКІВ РОМАНТИЗМУ

(1828 — 1836)

В нашому науковому літературознавстві маємо ще великі проріхи, як в нестійності принципів методології літератури, так і в дуже невеликій концентрації фактичних даних, що давали б простір для ширших синтетичних висновків. Не зважаючи на це, раз-у-раз чуються протести проти „документалізму“, проти „обоження“ факту в істор.-літ. дослідях, в значній мірі засновані на непорозумінні. Приводом до таких виступів є в ґрунті хибна думка, ніби увага до фактичної повноти при вивченні літературного явища стоїть на перешкоді до синтетичних соціологічних висновків. Автори статтів проти „факту“ посилаються на методологічну безсилість старої історико-літературної школи, що, аналізуючи певні літературні явища, неспроможна була піти далі описування фактів, не в силі була піднятися до синтетичного узагальнення, до викриття казуальності певних літературних явищ в обстановці історичної епохи. Такого роду аргументація б'є мимо цілі — вона викриває теоретичну безсилість старої історико-літературної школи, але не може переконати нас у шкідливості сумлінного ставлення до фактичної докладності при опрацюванні якоїсь літ. проблеми. Що старання вивчення нових фактів, хоч би й невідомих, ще не є історико-літературний дослід, то правда, але критичного і попереднього вивчення фактів, як першої стадії наукового досліду, не можна заперечувати і в нашому сучасному літературознавстві.

Треба признати просто шкідливими для розвитку науки про літературу подібні тенденції, що неминуче виплоджують хибні уявлення, ніби синтетичні соціологічні спостереження можна робити, не дбаючи про солідне опрацювання фактичної сторони питання. Це не так, і це може привести тільки до дискредитації методи, до перетворення її з принципіально наукової системи на інтуїтивні „открытия“, що розвіюватимуться, як дим, при опублікуванні пари-другої невідомих ще фактів. А скільки зараз уже ми маємо таких „откровений“, скільки карточних домиків, які легко звалити першою парою фактів, що, на жаль, не попали до уваги дослідників.

Отже старі наукові традиції, що заповідали виїмково обережне ставлення до матеріялу, критичну перевірку тих чи інших відомостей про письменників, докладне знання оточення і т. ін. — це все „добродетелі“, яких заперечувати, мабуть, таки не доводиться, і тільки критична легковажність і непоміркованість може твердити, що опанування принципами методи цілком досить для історико-літературного досліду. Тому то цілком виправданим треба признати існування двох стадій історико-літературного досліду — попереднього критичного описування фактів, аналізу спеціальних явищ і потім уже доведення до певної класифікаційної стройности матеріялу. Зводити описування і систематизацію фактів до єдиної „наукової методи“ ніхто тепер, звичайно, не зважиться, алеж признати її на тій підставі, як признається, припустімо, потрібність „систематики рослин“ в ботаніці, так само, очевидно, потрібно.

578975
Такі міркування вихинають самі собою перед дослідником не порушеної ще проблеми про харківську романтичну школу 20-х — 40-х років XIX століття. Ні творчість окремих письменників того часу, ні загальне спрямування цілої літературної школи, ні ряд інших важливих проблем ще не поставлено, так само як не виявлена і фактична продукція харківських поетів, що і зазначалося вже в передмові. І тому зовсім природно дослідувачеві цього періоду відмовитися від наміру, безперечно фантастичного, дати суцільний синтетичний образ розвитку літературної школи, а спинитися на окремих проблемах, хоч може й головних, що висвітлити їх дає нам спромогу досить багатий фактичний матеріал, досі в більшості своїй ще не опублікований. Це будуть питання літературних традицій, що відбилися на творчості окремих поетів, проблеми ідеологічні, що зв'язані з романтичним рухом, питання модифікації усної творчості в літературних традиціях і, нарешті, питання літературного побуту. Так само не буде поставлено в належних масштабах і питання про романтизм, як літературну школу в цілому обсягові цього поняття, бо очевидна обмеженість матеріялу, що стосується тільки до т. з. раннього романтизму, не дає підстав трактувати про весь той складний і суперечливий комплекс явищ літературного й ідеологічного порядку, що обнімається налічкою „романтизм“. Проблема романтизму в багатьох пунктах ще неясна і остаточно не вирішена, не зважаючи на величезну бібліографію праць, присвячених цьому питанню з розмаїтіших точок погляду. „Сотни страниц в научных исследованиях, посвященных вопросу о том, что такое романтизм, сотни ответов, данных с самых различных точек зрения, до сих пор не положили конца путанице, не развеяли тумана, внесенного этим термином в историю литературы, в частности русской“¹⁾.

¹⁾ А. И. Белецкий. Очередные вопросы изучения русского романтизма. Сборник „Русский романтизм“, 1927. Ст. 5.

На думку автора статті, наступив уже час ґрунтовного перегляду всього того, що гостинно затягалося старими істориками літератури під неосяжні склепіння малореальної будівлі, на фронтоні якої стояло таємниче — „романтизм“.

Невелика теоретична обґрунтованість старого літературознавства, на думку автора, не могла виховати у старих дослідників належного критицизму і відповідної обережності у доборі тих літературних фактів, що зв'язувалися з романтизмом. До романтизму притягалися факти різного порядку — і художні, і ідеологічні, і в результаті мрякуваті формули, такі ж туманні, як і філософія цієї літ. школи. Розв'язання найважливішої ваги питання про стиль романтичної школи має розв'язати, на думку автора, чимало непорозумінь традиційних і свіжо вирослих. Не заперечуватимемо крайньої потреби студій над проблемами стилевих і жанрових ознак романтизму, алеж, очевидно, на черзі і перегляд фактів ідеологічних і, перш за все — „філософії“ романтизму. Справа звичайно не тільки в тому, що до романтизму притягають факти художнього й ідеологічного порядку (як же інакше?), але в нечіткому уявленні про природу цих фактів. Я не думаю, що висвітлення стилістичних прикмет романтизму поставить останню точку і покладе кінець всяким „недоумениям“, зв'язаним з проблемами цієї літ. школи. З новою силою мусять постати проблеми ідеологічного порядку — літературний романтизм і ідеалістична філософія, ідеологічні основи захоплення т. з. „народністю“ і „національністю“, проблеми індивідуалізму, так само як і проблеми економічного й соціального порядку, що спричинилися до зародження і розвитку романтичної школи. Ми навіть насмілюємось думати, всупереч твердженням автора цитованої статті, що розмаїтість фактів, що підганялася під означення романтизму в старих наукових працях, як, напр., у відомій праці Замотіна „20 и 40 годы в русской литературе“, не то що потрапили випадково до романтизму, а, власне, тільки неясно і туманно окреслені, органічно не пов'язані в якусь цілість. Покоління інтелігенції, що брали участь в тій чи іншій мірі в творенні нової школи, відчували цю розмаїтість фактів теоретичного й літературного порядку, як ознаки нової літературної течії, — що бачимо з того величезного матеріалу „мнень“, висловлювань, хоч би в російській журналістиці 20-х — 40-х років XIX століття.

Не менше цікавого і навчального матеріалу подають і виступи опозиції, виступи принципових антагоністів романтичної школи, що в своїх критичних спостереженнях досить опукло підкреслювали нові змагання в літературі, хоч і відбивали їх у кривому зеркалі сатири. При всій неясності в багатьох пунктах загальні риси літературного руху першої половини XIX століття все ж таки досить сконкретизовані в науковій традиції і не викликають і зараз особливих заперечень. І якщо ми плутаємось

в них, то, очевидно, винуватити треба не так самі факти, пов'язані між собою хоча б хронологічно, як умовність термінології (сентименталізм, ранній романтизм і т. д.), притягування до цих етикеток не всієї суми типових літературних фактів, а тенденційний і однобічний їх добір. Звичайно, в традиціях історико-літературних формули ці стабілізувалися, але разом з тим щоразу виявлялися недостатніми, як тільки на увагу дослідників потрапляли факти літературні тої ж доби, не охоплені цими формулами.

В нашій роботі, як уже й сказано, ми не збираємось розплутувати проблему романтизму в цілому, бо матеріал, що подається тут до розгляду, не дає підстав для таких широких висновків. Ми будемо вважати своє завдання за виконане, коли нам пощастить типізувати і класифікувати літературні факти харківського письменства 20-х—30-х років за цими стабілізованими прикметами літературної школи, встановити генетичні зв'язки з аналогічними явищами інших літератур того ж часу.

Щодо методи нашої роботи, то, розбиваючи на окремі нарис, маємо орієнтуватися на той матеріал, що розглядатиметься в тому чи іншому нарисі. Говорячи, напр., про перші спроби перекладів з чужих літератур, головну увагу звернено буде на стилістичні аналогії; і, навпаки, аналізуючи мотиви „національної туги“ у віршах Метлинського, наприклад, мусимо робити висновки на матеріал громадських течій на Україні й поза Україною в ті часи.

Можна ще додати до цього, що, встановлюючи генезу віршів наших поетів 20-х—30-х років від російської чи західноєвропейських літературних традицій, не вважаємо за доцільне захоплюватися докладними бібліографічними дослідженнями, якнайповніше представити паралельні мотиви, теми, гаятися за бібліографічною докладністю, як це робив, наприклад, М. Дашкевич у своїй відомій праці—рецензії на „Очерки“ М. Петрова, чи як робиться в новіших дослідях, напр.—в корисній праці В. Сиповського „Україна в російському письменстві першої половини XIX століття“. Беручи на увагу те, що типові теми й сюжети романтичної літератури досить повно виявлено і зайвим би було безплідне нагромадження зіставлень і аналогій, ми встановлюватимемо лише факти функціональної залежності в творчості наших поетів від тих чи інших тенденцій в інших літературах того часу.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ГУРТОК І. СРЕЗНЕВСЬКОГО

(Зародження романтичних смаків на українському ґрунті)

Є тому причини, що українська романтична школа не має ще своїх дослідників, що період 20-х — 60-х років, час розвитку романтичних смаків, репрезентується покищо монументальною статтю Шевченка, навколо творів якого фатально зав'язали дослідники, працюючи над цим періодом. Сяйвом свого генія він ніби потьмарює сузір'я досить численних поетів, переважно харківців, що писали перед ним і після нього. Літературна діяльність цих поетів, особливо попередників Шевченка, не завжди показна і імпазантна, в цілому дає досить цікавий і складний образ літературної школи, і погорджувати чи забувати за них було б історичною несправедливістю. Їх творчість — ніби невеличкі струмочки, що однак вторували шлях буйному потокові Шевченкової поезії, і з цього погляду вивчення їх є річ історично потрібна.

Дві, власне, причини, на нашу думку, стали на перешкоді до вивчення розвитку харківської романтики в цілому — бідність на виразно означені літературні постаті (за виїмком Щоголева) і некомплікованість їхньої діяльності в часі. Справді, не важко помітити, що серед поетів цього часу ми бачимо постаті, що подають тільки кращі надії, але через тяжкі обставини надіям цим не пощастило справдитися, або письменників, що виступали на літературному полі принагідно, не почувавши в собі вроджених нахилів до літературної творчості. До таких, наприклад, можна однести М. Костомарова, О. Бодяньського та І. Срезневського, що, готуючись до наукових студій, пробували виступати спорадично і як поети, хоч і з меншим успіхом, ніж в науці. Але тут же виступають і поети безперечно обдаровані, що при інших обставинах могли б вирости на значні сили, але, мовляв, лиха доля стала їм на дорозі. (Таким є Оп. Шпигоцький, перекладач Міцкевічевих сонетів і талановитий, але нещасливий Левко Боровиковський, обидва з походження полтавці, але наукою і літературними інтересами органічно зв'язані з Харковом.) Людей, буквально „гонимих судьбой“, одірваних від національного ґрунту,

одірваних од Харкова. „Застыла моя муза в холодной неприветной кацапшине,—скаржится в листі до Срезневського із Курська Боровиковський 1830 року,—одела московские лапти и уже не запоет так, как певала в старину“... В такому ж тоні, іще навіть більшим розпачем перейнято листи Шпигоцького, що поневірявся в той час у Москві на непоказній посаді в одній із московських друкарень. Не краще склалися обставини і для молодшого покоління харківських романтиків, що виступило в один час із Шевченком і навіть після нього. Досить відома літературна кар'єра талановитого Щоголева, цього „непривітаного співця“, „самотнього лебедя“, що, почавши писати ще в 40-х роках, після різкої рецензії Белінського, „сломав перо“ і взявся за нього лише в 70-х—80-х роках, виступивши як поет „в минувшем веке запоздалый“ і тому чужий молодому поколінню, що виховувалось під чаром поезії Некрасова і його українських наслідувачів. Що ми можемо сказати, нарешті, про таких поетів, як М. Петренко, що їх твори в значній мірі невідомі, та й не знаємо, чи лишилося щось із них, крім опублікованого.

Отже, як бачимо, українській романтиці не пощастило. 20—30 роки XIX століття, час розквіту романтизму в літературах польській і російській, час бурхливих змагань між класиками й романтиками, що надавали літературному життю такої громадської показовості і привертали до літератури увагу широкої публіки — час досить тихий в українському письменстві. Найвидатнішими постатями цього часу вважається в нас Артемовський-Гулак, письменник з цілком вже означеними і дозрілими уподобаннями, вихованими на традиціях попередньої літератури і тому в цілому чужий новим літературним тенденціям. Артемовський-Гулак, як і попередник його Котляревський, пише свої пародійні оди, що корінням своїми сягають до традицій XVIII століття — бурлеск, „комико-ироническая поэма“ і т. ін. Одинокі спроби його в романтичному стилі все ж не говорять однак за психологічне, так би мовити, сприйняття нової літературної школи. Епікуреєць казенного масштабу, якому найбільше пасувала врівноважена мудрість Горація, він був органічно чужий патосові нової школи.

Але вже в кінці 20-х років народжуються в Харкові гуртки молоді з виразними симпатіями до нової літературної школи. І першим таким гуртком, об'єднаним на спільності літературних інтересів, був гурток Ізмаїла Срезневського, пізніше відомого академіка-славіста, в кінці 20-х і на початку 30-х років. З організації цього гуртка і треба починати, на нашу думку, історію українського романтизму. Коло молодого, талановитого Срезневського гуртуються його колеги по університету, перейняті цікавістю до української старовини, до української історії, захоплені в рівній мірі й новими літературними ідеями, що йшли з Польщі й Росії. Ядро гуртка складали імена маловідомі в українському

письменстві — Іван Розковшенко, брати Федір та Орест Євецькі, згаданий вже Опанас Шпигоцький і ще кілька. Л. Боровиковський тільки формально був зв'язаний з роботою гуртка, коли почалася його видавнича діяльність, і ближчої участі в ньому не брав. З друкованими працями виступають вони вже на початку 30-х років, особливо після виходу у світ „Українського альманаху“ (1831), але ж з листування, в більшості своїй ще не опублікованого, що переховується тепер в рукописному відділі Академії Наук, можна бачити, що союз на ґрунті літературних інтересів утворився вже в 20-х роках ще в часи студентські. Це переважно молоді студенти, що з ентузіазмом відгукувались на нові ідеї, але ж пізніше, за винятком Шпигоцького, одійшли від українських літературних інтересів. Безперечно, для більшості з них захоплення українською літературою було тільки епізодом в молоді літа й матеріалом для приємних спогадів на схилі життя. Відома досить кар'єра Ізмаїла Срезневського, що, перебравшись у 40-х роках на професорування до Петербургу й пізніше обраний на академіка, не тільки одійшов, але навіть почував себе чужим до українських літературних справ¹⁾. Те саме треба сказати в тій чи іншій мірі і про інших учасників гуртка. Ів. Розковшенко, син поміщика Лебединського повіту на Харківщині (нар. 1809 р.), по закінченні харківського університету подався до Петербургу на посаду в Міністерстві Юстиції, потім кілька разів міняв посади, діставши, нарешті, місце помічника редактора „ЖМНП“. З 1839 року залишив Петербург і був призначений за директора тифліської гімназії, а в 50-х роках займав посади директора гімназій на Поділлі й Волині. У відомих спогадах А. Салтановського постать директора Розковшенка виступає в дуже несимпатичному світлі: він уживав його хабарником, одвертим кар'єристом і взагалі „казенним мундиром“, що так мало нагадує ентузіаста-романтика 20-х — 30-х років²⁾. Закінчив він свою кар'єру „блискуче“ — на посаді голови московського цензурного комітету, помер 1889 року. Його літературні спроби тільки в 30-х роках зв'язані були з українською тематикою; перебравшись до російських центрів, він виступав у непоказній ролі другорядного віршопиства, одзначивши лише літературну свою діяльність перекладами трагедій Шекспіра, під якими підписувався — Ів. Мейстером. Євецький Орест по закінченні університету дістав посаду службовця для особливих доручень при катеринославському губернаторі. Потім перейшов до Тифлісу на таку ж посаду, а з 1834 — службовцем для особливих доручень при канцелярії намісника Царства Польського

¹⁾ Про життя і діяльність І. І. Срезневського маємо ряд статтів у різних наукових виданнях. Чимало матеріалу дають збірки на честь небіжчика. Див. збірник *Памяти Измаила Ивановича Срезневского*. П., 1916.

²⁾ „Україна“, 1925, кн. 5. Ст. 107 — 131.

Паскевича. Потім він був віце - директором в канцелярії намісника і керівничим митного відділу. При переїзді до Варшави під впливом П. Дубровського, видавця „Денници“, захоплення Україною змінилось у нього на панславистські тенденції. В 30-х роках надрукував кілька статтів на укр. теми: „Замечание на статью Хиджеу: Григорій Варсава Скворода“ („Молва“, 1835, № X), „Несколько украинских народных загадок“ („Молва“, 1835, № X, „Универсал гетмана Богдана Хмельницкого“) „Московский Наблюдатель“, 1835, т. I. Русинская летопись („Телескоп“, 1835, № 29) і т. ін. Опанас Шпигоцький, з походження син дрібного діди́ча Зінківського повіту на Полтавщині, після закінчення університету мусів виїхати до Москви, де обіймав посаду коректора в університетській друкарні; потім з 1843-го по 1851-й рік він служив у Петербурзі в Департаменті зовнішньої торгівлі Міністерства фінансів. Про життя його в цілому не маємо відомостей¹⁾.

Можна, мабуть, згодитися з автором розвідки „Из первых лет научной и литературной деятельности И. И. Срезневского“ В. І. Срезневським, що так визначав скалу українського патріотизму кожного члена гуртка. І. Срезневського, на його думку, — ... „не могли не привлекать к себе поэтические думы, и музыкальные песни, и мало исследованная, полная интереса, история Малороссии, и богатство сохранившейся в народе живой старины, но он относился ко всему этому, как наблюдатель, исследователь, а не как патриот-украинец“. Брати Євєцькі, на думку Срезневського, мали бодай теоретичну цікавість до України, а „И. В. Розковшенко из всего кружка друзей И. И. Срезневского был наиболее холоден к Украине, хотя вообще был романтик в полном смысле слова“... За одним тільки Шпигоцьким визнає Срезневський органічне почування свого національного походження — „Шпигоцький, малоросс по рождению, более всех членов кружка увлекался своей родиной“²⁾.

У всякім разі, хоч для більшості з них захоплення українськими культурними й літературними справами було епізодом, але епізодом, що оставив по собі тривкі сліди в українському письменстві, поклав початок народженню у нас романтичних уподобань. Року 1826 всі вони вступили на „ефико-политическое отделение“, цєбто на юридичний факультет Харківського університету, який закінчили в 1829 році. Тут на шкільній лаві ці „юристы по образованию, но не по призванию“, як каже В. І. Срезневський, заприязнились і на ґрунті особистих стосунків

¹⁾ В. И. Срезневский. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. Птб., 1898. Ст. 4—6. В колишньому університетському архіві переходяться студентські справи членів гуртка.

²⁾ В. И. Срезневский. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. Ст. 4—5.

утворили гурток з певними літературними інтересами. Гуртки, як своєрідні ячейки літературні, особливо поширилися в добу зародження романтизму і були дуже типовим явищем в російській літературі на початку ХІХ століття (згадати хоча б ліцейський гурток Пушкіна та інші). Цілоком зрозуміло, що університет, власне факультет, на якому побирали вони науку, ледве чи сприяв розвитку їхніх літературних інтересів. Ясно, що діяли тут впливи і віяння позашкільні, і в першу чергу літературні впливи з тодішніх російських центрів. Приглядаючись до листування між собою друзів Срезневського, можемо напевне сказати, що це у значній мірі типовий провінційальний гурток, що не творить нової літературної теорії, не вносить нових свіжих ідей безпосередньо, а популяризує впливи, нав'язні, так би мовити, в „отображенном“ читацькому сприйнятті, ділиться вражіннями від прочитаного, переживає з великою емоціональністю новини літературні і т. д. У всякім разі, цього гуртка не можна ставити нарівні хоча б з знаменитим „обществом любителей“ 20-х років у Москві, що за проводом Венівітінова студіювало твори німецьких філософів - ідеалістів (Фіхте, Шеллінга та інших) і намагалось на ґрунті принципів філософії створити теорію нової літературної школи, чи петербурзькі гуртки, де виступав земляк — вихованець харківського університету, Ор. Сомов, з цікавими і на той час дуже змістовними статтями про романтизм. Ставлення до нової літератури у членів гуртка — це типове читацьке сприймання, де літературний матеріал усвідомлюється не тільки як певний стиль, чи певний напрямок, а переживається, як певне об'явлення, що впливає на світовідчужання читача, на його емоції і т. ін. Улюблений образ, сентенція, афоризми, вичитані з модних книжок, стають невід'ємною властивістю захопленого читача в його способах думання, висловлювання і т. д. З цього погляду листування членів гуртка Срезневського має значний історико-літературний інтерес. Листи, як певна літературна форма, розвинулись ще в традиціях сантиментальної школи, були не менш популярні і в традиціях романтизму, тому то їх важливо вивчати, як першу ступінь підготовки до літературних дебютів, де ми знайомимось не тільки з читацькими вражіннями, але й із спробами стилістичних вправ у новій літературній манірі.

Кінець-кінцем ми мало знаємо про роботу піонерів нашого романтизму в шкільні роки, бо ні протоколів, ні звітів засідань звичайно не було, і тільки в емоціональних спогадах Срезневського зустрічаємо згадки про ідилічні збіговиська друзів. „Ты может быть вспомнишь, — писав Срезневський до Розковшенка 1833 року — наши заседания in 4: Theodore (Ф. Євелький) Joseph (Джунковський, однокурсник Срезневського і приятель), Jean (Розковшенко), — Ismail и только. Незабвенное время! Theodore с конфетой в зубах, Joseph с Кантом на устах, Jean с трубкой во

рту, Ismail с глупостью на языке. Прекрасный 4 or ¹⁾).— Листування між ними починається з 1830 року, коли друзі мусіли роз'їхатися, хоч і не всі, але підтримували, так би мовити, тісні організаційні зв'язки — Розковшенко в батьківському маєтку на Лебединщині, Євеський — в Катеринославі, Шпигоцький з 1831 року аж у Москві, живуть однак мріями в Харкові, планують видання альманахів, діляться літературними новинками й т. ін. Найцікавіші, може, листи Розковшенка, цього, на думку В. Срезневського, „ярого романтика“, що показують портрет провінційального ідеаліста, залюбленого в модну літературу, що формує свої смаки під вражінням першої прочитаної книжки і живе в мріях про свою прийдешню літературну кар'єру. Сама форма листів цікава і свідчить про те, якої ваги надавали романтики листуванню. Це величезні „послання“, датовані дуже часто кількома датами, як, напр., „11 час. утра, 2 час. дня“ і т. д., що говорять про те, якої ваги надавав цей молодий панич, спочиваючи в батьківській оселі перед виїздом на службу, листуванню. Це краще всього засвідчується його власними признаннями — „Тьфу! пропасть! Только что успел сочинить тебе послание и переписать да перечитать первую часть „Кавказского пленника“ — и уже вечер“. (Лист від 6 грудня 1830 року). Становлять листи цікавий конгломерат з уваг до свіжочитаних творів, виписок з них, віршів власного виробу і, нарешті, українських пісень, записуваних в рідній Штеповці на Лебединщині. Лектура і симпатії молодого Розковшенка виразно виступають майже у всіх його листах. „Я читаю прозу Батюшкова, когда расстроена душа и грусть обвивается около сердца. Батюшков и Веневитинов доставляют бальзам для ран сердечных. *О лучших свойствах сердца и нечто о морали, основанной на религии и философии*, внесли в мою душу что-то сладостное. Как прелестна следующая его мысль: человек — луч божества, заключенный в прах, и если меня спросят: кто таков Батюшков? Я буду отвечать: на земле воплощенный ангел. Мечтатель Батюшков питает душу чем-то неземным...“

У визнаннях про власні переживання, у спробах давати пейзажі рідної місцевости раз у раз відчуваемо типову маніру романтичного стилю, ніби справді Розковшенко в листуванні випробовує сили до майбутніх літературних виступів. „Сегодня поутру я ездил с сестрою в Межирич на именины к Рубановой; он расположен на Псле у подошвы крупнейших гор. Во всю дорогу туман скрывал предметы от наших глаз, но когда мы начали доезжать, то солнце уже разгоняло туманы, и меня поразила картина самая очаровательная. Что я видел прежде в картинах, изображающих места Швейцарии и Италии, то было у меня перед глазами. Отдаленные горы казались нам облаками. Псел и

1) В. Срезневський. Ор. cit., ст. 6.

рукава, образовавшие озера, горели серебром...“ Навіянiстю літературною, мотивами „мирової скорби“ відгонить од „признаний“ Розковшенка в листі від 3 грудня 1830 року. „Скажи мне, любезный друг, отчего бывает грустно? Ты, может-быть, будешь смеяться, но уверяю тебя, что с некоторых пор меня ничто не утешает. Мне чрезвычайно как грустно. На что я ни гляжу, все мне кажется, печаль превращает в мрачное и унылое. Я не чувствую ничего отрадного, мне грустно. Ах, как мне грустно! Одна мысль превращает в прах все мои мечты и все надежды, которыми я золотил мою будущность. Где бы ни был, что бы я ни делал, я предаюсь моим страшным мечтам. Я часто читаю стихи Веневитинова и „Череп“ (из Невского альманаха), они мне отрадны.

„Кончины памятник безгробной —
Скиталец — череп! возвести
В отраду сердцу ти повержен на пути —
Или уму загадкой злобной?
Не ты ли мост, не ты ли первый след
По океану правды зыбкой?“ і т. д.

І відповідна ідеологічна спрямованість листів, і лексичний та стилістичний кольорит їх говорить явно про навіянiсть певного гатунку лектури, що так популярна була в певних етапах розвитку романтичної школи, що за виразом О. Веселовського, викликала до життя „груды черепов и скелетов, сонмы призраков и мыслей на кладбище, все это — закутанное ночью или освещенное задумчивою луною... Слезы и мысли о смерти, безотчетное уныние стали литературной манерою, в меланхолию играли... У чувствительников явился свой этикет — наслаждение своим сердцем, нормированное рассудком, и новый флаг нередко прикрывал вождение старой чувствительной эклоги“¹⁾. І справді, такі вирази, як „печаль превращает все в *мрачное и унылое*“, „мысль превращает в *прах все мои мечты*“, „где бы я ни был, что бы я ни делал, я *предаюсь своим мрачным мечтам*“ — є типові кліше літературного стилю, а особливо останній вираз — варіація з відомого віршу Пушкіна „Хожу ли я вдоль улиц шумных“ („Сижу ль меж юношей безумных, я *предаюсь своим мечтам*“). Свідчить про цю захопленість стилем і любовання ефектною фразою Батюшкова — „человек — луч божества, заключенный в прах...“

В меншій мірі, алеж виразною літературною насиченістю позначаються листи молодого Срезневського до матері в період від 1829-го по 1833-й рік, листи, писані з Катеринославщини, де в цей час Срезневський був у маєткові поміщиків Подоль-

¹⁾ А. Веселовский. Жуковский, поэзия чувства и сердечного воображения. Пб., 1911. Ст. 36.

ських за домашнього учителя. Листи до матері, що їй молодий Срезневський одкривався у всіх своїх таємницях і переживаннях, мало чим різняться в тоні від приятельського листування як тематикою, так і стилістичним оформленням. Ось зразок пейзажу: „На эти пожары любо смотреть ночью. Небо играет заревом, пламя и дым вьются клубами. Днепр горит, и волны, переливающиеся через пороги, сияют мрачною радугою. И все тихо, и все глухо, как в могиле; только изредка вой волка пробудит спящих собак, или порыв ветра прервет тихий ропот порогов, и пороги взбурлят, и вспенятся волны...“ (3 листа 1833 року від 27 лютого¹).

Чи з другого листа: „Но какой вихрь! Часа в два пополудни показалось на противоположном берегу Днепра сизовато-пыльное облако. Пороги примолкли. Ветер завыл — и облако понеслось с быстротою молнии поперек Днепра, будто великан Иоптагеймский идет по вздымающимся волнам и давит их могучей пятой своей. Вот ближе, ближе, и рассыпалась вдребезги ступивши на наш берег — и взрывает крыши с хат, хлещет снопами соломы, свистит песчаным дождем, и рвется, и крутится!“ (3 листа від 27 квітня 1833 року). В моді і звичаях тої плідної на вірші доби були неодмінні виписки в листах з нових віршів, як це ми бачимо в листах Розковшенка, і природна потреба услід за укоханими поетами вміщати власні свої спроби, призначені покищо тільки для адресата, як підлева до листовної прози. Розковшенко пише вірші Срезневському, Срезневський — Розковшенкові, брати Євелькі знову таки до Срезневського і т. ін. Цей „отображенный“ в читачівській практиці літературний матеріал ще виразніше, ніж листи, показує на літературні традиції, за якими молоді представники харківського гуртка виховували свої літературні уподобання. Ізмаїл Срезневський пише вірша „Забвение“, що його піддає жорсткій критиці Розковшенко в листі від 10 грудня 1830 року. „Нечто о твоём „Забвении“. Что это такое: быстро бурное стремление? Не лучше ли, смею спросить, выбросить „бурное“.

ст. 4. Исчезну в бездне я кипучей
Средь яростных его вершин.

Забвению неприлично, мне кажется, кипеть, и его валы должны быть тихие, но не яростные; в доказательство посмотри на реку забвения Лету“. Закидаючи своєму приятелю пересадити і недоречне іноді уживання романтичної фразеології, Розковшенко проте відповідає своїм віршем з неменшим наголомом на романтичні стилеві штампи в листі від 6 грудня

¹ В. Срезневский. Из переписки И. И. Срезневского. К., 1901. Ст. 38, (Відбитка з „Київської Старини“).

1830 року. „... Тебе ответ на твое „Забвение“ и у меня готов, читай :

„Не верь забвению, друг милый,
Оно сынов поэзии бежит,
И дышет вокруг холодною могилой,
И глас его в моих ушах гремит
Печальнее, чем друга глас прощальный,
Страшнее песни погребальной...
В его объятьях дышет хлад —
И пылая душа немеет,
Лишь бросит помертвельный хлад.
А сердце в страхе цепенеет...“

(Поворот уваги гуртка до захоплення студіями української народної поезії був ознакою літературного зростання, коли з читачів вони перетворювалися на письменників. Ініціатива в цьому захопленні українським фольклором безперечно належить Срезневському, що захопив і інших своїх приятелів - кореспондентів, спонукуючи їх до збирання пісень і дум, вже віддавна упорядковуючи свою так звану „українську скриню“. Але це загальне захоплення, що вилилось пізніше в цікаве видання „Запорожской Старини“, не було тим, з чого починалася нова ера в українській літературі — відомі факти, про які сказано вже було в передмові. — збірки Цертелева, Максимовича попередили цю роботу. Спрашивши таке величезне вражіння на романтиків російських і польських, збільшивши інтерес, що був уже до того до української тематики, не могли не захопити ці збірники і представників харківського гуртка, органічно пов'язаних з культурним центром „волшебной Малороссии“, і стали тою історичною передумовою, що на ній розквітли інтереси Срезневського і його соратників до української пісні та історії. Очевидно, збірка Максимовича зробила найбільше вражіння на членів гуртка, бо ім'я його було прапором, під яким вони починали свою працю. Ентузіастично настроєний О. Шлигоцький в листі від 9 травня 1832 року пише до Срезневського під вражінням відомостей про підготування першого випуску „Запорожской Старини“: „Порадуйся случаю, воспользуйся случаем — вот перед тобою Максимович: довольно одного слова, одного имени...“ Чи це захоплення у Срезневського справді має якесь глибше коріння, мимо літературного інтересу, і справді свідчить про зростання національної свідомості? — Немає сумніву, що інтерес цей мав чисто літературний ґрунт і ледве чи впливав із свідомості про українську народність, як одиницю національну. Треба погодитися з думкою В. Срезневського, що в названій уже статті висловлює здогад про те, що і в молодих роках Срезневський виразно відчував своє великоруське походження. Про це говорять його листи до матері за час подорожі до Москви 1829 року. „Вы знаете, маменька, как я люблю слушать рассказы Ваши и Ивана Николаевича о милой моей ро-

дине и русских; я желал подобно птичке полуденной, вскормленной на чужой стороне, полететь на свою невиданную ролину; и полетел, и чем далее еду, тем более знакоюсь с нею. Представьте, маменька, как должно биться мое ретивое. Мы уже в Курске Вокруг меня все русское, все меня занимает... Я не в силах выразить чувств своих¹⁾.

В моє завдання не входить оцінювати методи і способи фольклорних студій харківського гуртка, завдання етнографічне (про це є спеціальна стаття В. І. Срезневського), мені важливо одзначити тут форми літературного інтересу до українського фольклору, як одного з чинників у побудуванні романтичного стилю і романтичних тем в українському письменстві, виявити психологічні стимули цього інтересу до „народности“, як явища світового масштабу в зародженні романтичної школи.

Під аспектом таких і подібних уявлень відбуває свою подорож молодий Срезневський до Варварівки на Дніпрі на учителювання, і в листах до матері нотує свої вражіння від перших зустрічей „з народом“. „Только что у меня был мой хозяин. Молодчина. Лет 60-ти, статный, величественный, так бы гетманскую булаву — да на коня; этакого украинца я еще не видал. Но более всего понравился он мне готовностью служить мне, как собирателю всего украинского. Во-первых, он мне наговорил пропасть преданий о Самаре. У меня сердце билось крепко, когда он мне их рассказывал, потом продиктовал песню про реку Самару, наконец, думу. Обещает еще“ (3 листа до матері з Новомосковського. Вражіння від українського селянства, від зустрічі з представниками народу, укладається у молодого Срезневського в формах історично-архаїчних, він шукає в сучасному кольоритного й ефектного минулого, підпорядковуючи свої вражіння уявлуванню за книжками історичним образам.

Оселившись на березі Дніпра, недалеко від порогів, гомін яких нагадує йому образ козацького загону, він поринає в фольклорні студії. „Цок копыт конский, храпение, говор всадников, крик повелительный начальников, все это вместе — и вы будете иметь небольшое понятие о порогах, — пише він матері. — Не знаю, каково мне будет жить; но что я накоплю целую пропасть для своей украинской скрини, то это так же верно, как дважды два четыре“. (3 листа від 5 квітня). Тут на руїнах бувшого Запоріжжя захоплення Срезневського народньою поезією доходить свого апогею. Тут підготовляється до друку два випуски „Запорожской Старины“, готуються статті на історичні теми, до фольклорної роботи притягається весь гурток і широке коло знайомих молодого Срезневського, хоч трохи зацікавлених українською поезією. Листування його приятелів цього часу виразно

¹⁾ В. Срезневский. Из переписки И. И. Срезневского. *Op. cit.*, ст. 8 — 9.

свідчить про інтенсивність збирання фольклорного матеріалу, — рідко який лист Розковшенка чи братів Євєцьких не супроводиться текстами свіжосписаних пісень, загадок, уривків з перекладів, як щедра данина до „скрині“ Срезневського.

Знайомство з „Історією Русов“ викликає загальне захоплення гуртка і бажання розшукувати нові літописи. „Едва я начал рассматривать „Паризину“ (Байрона. А. Ш.), — пише Розковшенко, — как посланный мой к Яковлеву привез „Историю малой России“; я в сторону эротические и взялся за рукопись. С жадностью пробежал я страницы и имена гетманов... Завтра что-нибудь тебе выпишу...“ І далі в листах раз-у-раз ми зустрічаємо звертання до окремих сторінок цього улюбленого рукопису. Захоплений можливістю розшукати ще щось подібне, Ор. Євєцький в листі від 1831 року пише: „Проживая летом 1831 года в имении моего дяди, я расспрашивал об оной (про літопис. А. Ш.) дяденьку и тетеньку. Дяденька сказал, что летопись отдана Маркову, а тетенька прибавила, что в дяденькином кабинете в шкафе есть много старой бумаги. Давай рыться. Нашел из этой, кажется, летописи — только, к сожалению, без всякой связи — несколько листов и отрывки из неизвестной рукописи — на заглавном листе „Сказание о казаках“. Ці захоплення фольклором, головним чином, та козацькими літописами, стали нібито за ґрунт, на якому, стоячи, молоді романтики віднайшли той національний матеріал, що відповідав смакам і тенденціям, нав'язаним європейською романтичною школою. „Если бы явился между малороссиянами гений, подобный Вальтер-Скотту, то я утвердительно говорю, что Малороссия есть неисчерпаемый источник для романов исторических. Ни Шотландия и никакая другая страна не может представить таких разительных картин, как Малороссия, особенно с XVI века“. Так пише Розковшенко в листі від 11 грудня 1830 року, висловлюючи, очевидно, думку і всього гуртка. Бо, як видно з листів, захоплення це зразу ж реалізується в ряді літературних спроб. Кожний намагається написати повість чи поему в „духе Вальтер-Скотта“. Невтомний Розковшенко хоче вибрати із рукопису „предмет“ для повісті, згадує про написання „полглавы из повести“, де головним персонажем є син „известного гетмана Ивана Подковы“, згадує про думу на „смерть гетмана Полтора Кожуха“, обмірковує план поеми „о гетмане Перев'язке“, О. Євєцький пише повість „на основании летописи“, „про Морозенка“, Срезневський — оповідання „Хмельниченко“, нарешті, Шпигоцький в листі від 1831 року згадує про свою повість „Украинка“.

Ці всі спроби в більшості не побачили друку, але вони свідчать про інтересні тенденції, про „заражение“ романтичними ідеями, а крім того — являються ключем для вияснення фалшованих дум у випусках „Запорожской Старины“. Але про це далі.

Отже, „гордая постать“ українського гетьмана, як героя вальтерскотівського роману, і український кобзар, як титанічний образ північного скальда — от та платформа літературна, на якій став гурток Срезневського, конкретизуючи впливи нової романтичної літератури і української місцевої традиції. (Робота гуртка виявилась конкретно у виданні „Українського альманаху“, „Запорожской Старини“, і становить, безперечно, першу спробу організації літературної школи. В 30-х роках гурток розпався, поступившись перед новими літературними організаціями, але, звичайно, йому першому належить ініціатива, і так повинно сприймати його діяльність в історичній перспективі. Як дивилися окремо члени гуртка на роботу Срезневського і свою — важко сказати про всіх, але безперечно, що для найбільш органічного українця в ньому, О. Шпигоцького, робота гуртка усвідомлювалася, як факт великої національної ваги, про що він ентузіастично пише Срезневському, почувши про вихід українського альманаху. „Поздравляю, душевно поздравляю тебя, юный литературный орленок, с первым порывом крыл твоих, смелым размахом своим сулящим многое - многое со временем. Но с нетерпением жду, жду и не дождуся твоего милого дитяти — родного мне альманаха украинского... Милый Измаил! В каком я восторге! На постылой Московщине мне добрая доля сулила увидеть украинца. Как все воспоминания Харькова слились в нём одном, моем ненаглядном. Какие надежды он, чаровник, вселил в грудь мою, как сладко мечтать душой о славе нашей Украины, родной матери моей. О друг, ревнуй, ревнуй о пробуждении малороссийского гения и верь мне: твои труды будут оценены“.